

In memoriam Mirjana Gross (1922.–2012.)

Profesorica Mirjana Gross u mirovinu je otišla 1982., upravo one godine kada je moja generacija navršila devetnaest godina i stasala za upis na fakultete. Ne sjećam se je li u srpnju te godine i profesorica sudjelovala u prijemnim ispitima budućih studenata povijesti, a moja me sjećanja odvođe u dvoranu VII Filozofskog fakulteta na pismeno testiranje i potom na usmeni ispit kod krupnog i nasmijanog profesora na čijim je vratima pisalo “Prof. dr. Josip Adamček”. Ime profesorice Mirjane Gross bilo mi je tada već poznato jer sam u svojoj srbačkoj gimnaziji, pored nekakvog obveznog bosansko-hercegovačkog udžbenika povijesti, koristio i njezin udžbenik za treći razred, a u četvrtom sam razredu na izornoj nastavi povijesti imao referat “Pokušaji uvođenja trijalizma u Austro-Ugarskoj” te sam koristio knjigu *Povijest hrvatskog naroda 1860-1914*, na čijem su ovitku verzalom bila napisana prezimena autora: ŠIDAK-GROSS-KARAMAN-ŠEPIĆ. Tekst o razdoblju koje sam imao za obraditi napisala je profesorica Gross. Na neki sam se način dakle upoznao s njome, zapravo nekim njezinim djelima, još u gimnaziji. Sljedeća lektira njezina autorstva bila je knjiga *Historijska znanost. Razvoj, oblik, smjerovi* (prvo izdanje 1976. i drugo dopunjeno 1980.), temeljni priručnik svim studentima povijesti u Zagrebu, a i u brojnim drugim sveučilišnim centrima bivše Jugoslavije. Sjećam se da su me neke kolegice i kolege iz Zadra, Sarajeva, Beograda, Ljubljane i drugih gradova na studentskim susretima, tzv. filozofijadama, znali priupitati kakva je ta profesorica Mirjana Gross, a ja sam sa žaljenjem mogao konstatirati samo: “Ne znam, nije mi ništa predavala, nisam je nikad ni vidio.”

A onda je došao posljediplomski studij na prijelazu iz osamdesetih u devedesete – profesorica Gross još je sudjelovala u nastavi te predavala o metodološkim aspektima historiografskih istraživanja. Nekoliko sam je puta slušao na fakultetu, a potom ispit polagao kod nje u stanu, kao i mnogi drugi. Pošao sam tamo s tremom, a kako drukčije, ali je sve prošlo dobro. U drugoj polovici devedesetih i poslije povremeno sam posjećivao profesoricu u tom njezinu stanu na Britanskom trgu 12. Neke se kolegice i kolege sigurno sjećaju kako je ona tada svladavala nove tehnologije, kako je spremno prihvatila kompjutor i vrlo rano počela pisati na tom čudu suvremene tehnologije, kako je drhtavom rukom svladavala korištenje miša, učila kako se snima na diskete, plašila se da će joj se nešto izbrisati i nepovratno nestati. I sâm sam joj u tom pomagao, a ona je učenje korištenja kompjutorima opravdavala riječima: “Ako to ne svladam, neću moći ništa raditi. A ja raditi želim, moram. Pa što mi drugo preostaje.”

I uistinu, otkako je otišla u mirovinu, profesorica Gross napisala je nekoliko sjajnih djela, opsežnih monografija iz hrvatske povijesti druge polovice XIX. stoljeća, a nikad nije prestala ni s onime što je radila od početka svoje znanstvene i nastavničke karijere – upoznavati hrvatske povjesničarke i povjesničare s dosezima suvremene europske i svjetske historiografije, uvoditi nove pristupe i teme istraživanja. O tome koliko je bila otvorena utjecajima suvremenih tokova svjetske historiografije te njihovu širenju među svojim studentima i mlađim suradnicima svjedoči i njezin angažman u Povijesnom društvu “Otium”, osnovanom na početku devedesetih. Mirjana Gross navršila je tada već sedamdesetu, ali je to nije sprečavalo da s velikim žarom podupre skupinu povjesničarki i povjesničara mlađe i srednje generacije koji su, na čelu s Nevenom Budakom, počeli raditi na uvođenju tema iz povijesti svakodnevnog života. Zajedno s nama profesorica se družila u gornjogradskoj gostionici “Pod starim krovovima” i držala predavanja, sudjelovala u raspravama nakon predavanja drugih članova društva. Bilo je to jedno kratkotrajno, ali vrlo upečatljivo iskustvo – povjesničari drže predavanja i raspravljaju u krčmi, a lokalni im se posjetitelji, stalni gosti gostionice s gemištom u rukama, pridružuju i osluškuju o čemu se to govori. Neću pretjerivati i reći da su se uključivali u rasprave, ali slušali jesu.

O Mirjani Gross i njezinim radovima, napose o brojnim važnim knjigama što ih je objavila, pisali su mnogi hrvatski i strani povjesničari. O nekima ili povodom nekih njezinih knjiga bile su organizirane i javne rasprave na okruglim stolovima, a posvećen joj je i zbornik radova povodom 75. rođendana. Njezina je biografija dosta dobro poznata, pa ću ovdje spomenuti samo neke od najvažnijih momenata iz njezina duga života i plodnoga rada te navesti nekoliko važnijih djela u kojima su životni put i djelo Mirjane Gross detaljnije opisani.

Rođena je u Zagrebu 22. svibnja 1922. godine. U rodnom se gradu školovala, uoči rata studirala je medicinu, a prošavši užase koncentracijskih logora (prve je dvije godine rata živjela skrivena u Drenju Brdovečkom u zagrebačkoj okolini kod obitelji Topol, ali je bila prokazana te uhićena i poslana u Ravensbrück – nerado je i samo rijetkima govorila o tom dijelu svoga života), nastavila je studirati na Filozofskom fakultetu u Zagrebu i 1951. završila studij povijesti. Iste je godine diplomirala i zaposlila se u Historijskom institutu JAZU, gdje je sređivala arhivsku građu za noviju hrvatsku povijest te se počela znanstveno baviti istraživanjima povijesti druge polovice XIX. i početka XX. stoljeća. Godine 1958. prešla je na Filozofski fakultet kao asistentica kod profesora Jaroslava Šidaka. Iste je godine doktorirala – ne bez otpora nekih profesora s tadašnje grupe za historiju, kasnijeg Odsjeka za povijest, no to je druga priča i zaslužuje da bude detaljnije istražena i obrađena. Na prijelazu iz pedesetih u šezdesete postojala je obveza habilitiranja – Mirjana Gross učinila je to 1960. knjigom *Vladavina Hrvatsko-srpske koalicije 1906-1907.* te nastupnim habilitacijskim predavanjem održanim pred dekanom i profesorima Filozofskog fakulteta u Zagrebu i komisijom u sastavu Dragoslav Janković, Hamdija Kapidžić i Jaroslav Šidak 15. travnja te godine na temu “Uloga Hrvatske u po-

litici Beča (1903-1910)”. Bilo je to prvo habilitacijsko predavanje sveučilišnog nastavnika povijesti u poslijeratnoj Hrvatskoj, istodobno i jedno od posljednjih, jer se vrlo brzo odustalo od takve prakse. Mirjana Gross odlukom Fakultetskog vijeća jednoglasno je habilitirana za “Hrvatsku povijest novog vijeka”. Predavala je hrvatsku povijest XIX. stoljeća, a uskoro je uvela i nove kolegije iz povijesti historiografije i metodologije historije. Četiri godine poslije postala je izvanredna profesorica, a 1971. redovita profesorica. *Professor emeritus* Sveučilišta u Zagrebu postala je 2004. godine. Preminula je u Zagrebu 23. srpnja 2012. godine.

Glavna istraživačka preokupacija i područje na kojem je Mirjana Gross ostavila dubok i trajan trag u hrvatskoj historiografiji jest druga polovica XIX. i početak XX. stoljeća: o tom je razdoblju hrvatske povijesti napisala osam knjiga (od toga jednu na njemačkome – radi se o promijenjenoj verziji njezinih knjiga *Počeci moderne Hrvatske* i *Prema hrvatskome građanskom društvu*) i više od stotinu članaka i enciklopedijskih natuknica, a autorica je i udžbenika te priručnika za nastavu povijesti. Istraživala je političke i društvene odnose u banskoj Hrvatskoj, u nekoliko slučajeva u Dalmaciji i Bosni i Hercegovini, te povijest ideologija, napose jugoslavenstva i pravaštva te socijaldemokracije. Dala je poticaj za pisanje i uredila važnu knjigu hrvatske historiografije s prijelaza iz sedamdesetih u osamdesete, *Društveni razvoj u Hrvatskoj (od 16. stoljeća do početka 20. stoljeća)*, u kojoj je okupila najvažnije hrvatske povjesničare s prijelaza stoljeća: Josipa Adamčeka, Fedora Močanina, Tomislava Raukara, Miroslava Bertošu, Nikšu Stančića, Dragovana Šepića i predvodnika hrvatske historiografije druge polovice XX. stoljeća Jaroslava Šidaka, svoga učitelja i “šefa”, kako ga je zvala. Osim uvodnog teksta “Mostovi prema sintezi” M. Gross napisala je i tri takva “mosta”, metodološki važna članka: “O integraciji hrvatske nacije”, “Nacionalnointegracijske ideologije u Hrvata od kraja ilirizma do stvaranja Jugoslavije” i “O društvenim procesima u sjevernoj Hrvatskoj u drugoj polovici 19. st.” U uvodu je objasnila cilj što ga je postavila pred sebe i svoje kolege, smatrajući da je hrvatska historiografija već dovoljno sazrela da više ne smatra sintezom tek puko nizanje pojedinačnih činjenica i obavijesti iz izvora: “Danas više nije dosta opisivati i pričati nego treba i objašnjavati, a to znači spoznati pojedinačne i neponovljive događaje na temelju dubljih determinanti.” Sinteza u kojoj sudjeluje veći broj autora, posve je ispravno tumačila, “ne može biti mehanički zbroj utvrđenih pojedinačnih činjenica”, nego se činjenice moraju selekcionirati prema nekom određenom kriteriju te objediniti u svojoj međusobnoj ovisnosti i svome mjestu u nekoj povijesnoj cjelini. Upravo je tako profesorica Gross postupala u svojim monografijama o povijesti XIX. stoljeća: *Počeci moderne Hrvatske*, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, *Izvorno pravaštvo*, *Vijek i djelovanje Franje Račkoga*. Već dugo vremena ozbiljno bavljenje hrvatskom poviješću od 1850. do 1914. nemoguće je bez uvida u radove Mirjane Gross. O njezinu značenju kao povjesničarke devetnaestog stoljeća pisali su napose Nikša Stančić i Iskra Iveljić, a njezine su knjige prikazane u mnogim historiografskim časopisima.

Drugo veliko istraživačko i autorsko područje kojim se Mirjana Gross bavila jest metodologija historije i povijest historiografije. Već sam spomenuo njezinu knjigu *Historijska znanost*, koja se desetljećima koristila kao udžbenik za predmet Metodologija historijske znanosti. U devedesetima je profesorica Gross napisala novu, bitno drugačiju i opsežniju knjigu o povijesti (europske i svjetske, tek manjim dijelom hrvatske) historiografije od njezinih početaka u antičko doba do suvremenosti. Radi se o knjizi *Suvremena historiografija. Korijeni, postignuća, traganja*, koja je izašla i u izmijenjenom njemačkom prijevodu pod naslovom *Von der Antike bis zur Postmoderne: Die zeitgenössische Geschichtsschreibung und ihre Wurzeln* kod uglednog izdavača Böhlau Verlag te time prekoračila uske hrvatske (i regionalne južnoslavenske) granice.

Mirjana Gross velik je doprinos dala i višedesetljetnim upornim i širokim upoznavanjem hrvatske povjesničarske zajednice s najnovijim postignućima u europskim, napose njemačkoj, austrijskoj i francuskoj, te američkoj historiografiji. Kao odličan poznavatelj triju jezika – njemačkog, francuskog i engleskog – u vrijeme kad su tek malobrojni hrvatski povjesničari imali priliku pratiti najnoviju historiografsku produkciju u svijetu, smatrala je to svojom obvezom i važnim poslanjem. Time je krčila nove putove mladima, koji su spremno prihvaćali njezine ideje o potrebi promjene istraživačkog fokusa s usko političke povijesti na povijest društvenih odnosa i svakodnevice. Takav njezin angažman nije prolazio bez otpora, pa i sukoba s pripadnicima starijeg naraštaja povjesničara, čak i bliskim osobama. Hrvatska je historiografija u doba stvaralačkog uspona Mirjane Gross bila strahovito mala i svi su se povjesničari međusobno poznavali, pa je unošenje novina često bilo ne osobito lak i zahvalan zadatak.

Mirjana Gross bila je i društveno-politički aktivna u doba socijalizma – bila je utjecajna članica Saveza komunista i članica njegovih visokih organa, djelovala je u radnim tijelima u području znanosti i obrazovanja, bila aktivistica i predsjednica Povijesnog društva Hrvatske, pokretač i urednica časopisa *Nastava povijesti*, članica uredništva *Časopisa za suvremenu povijest*, *Radova Zavoda za hrvatsku povijest* i *Historijskog zbornika*. U tom je svome angažmanu bila odmjerena i djelovala je u pravcu razvoja i pomoći historiografskoj struci. Na početku devedesetih bilo je nekoliko slučajeva da su joj zamjerali taj društveni angažman i optuživali je za promicanje marksističkog pristupa u historiografiji. Glasovi tih pojedinačnih napada izgubili su se u anonimnosti i neznatnosti napadača, a većina se hrvatskih povjesničarki i povjesničara priklonila kritičkom pristupu u svojim istraživanjima, upravo onome čemu ih je njihova profesorica učila.

Već sam spomenuo da su knjige i drugi radovi Mirjane Gross prikazivani u različitim časopisima – nadajmo se da će jednoga dana netko preuzeti zahtjevan istraživački zadatak te dati cjelovit prikaz djelatnosti i utjecaja što ga je profesorica ostavila u historiografiji. Njezini su je učenici i suradnici počastili i zbornikom radova povodom 75. rođendana (*Zbornik Mirjane Gross*, ur. Ivo Goldstein et al., Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, Zagreb,

1999.) te organizirali okrugli stol za njezin 85. rođendan i svečanu sjednicu Odsjeka za povijest povodom njezina devedesetog rođendana. Mnogi se podaci o njezinu životu i opširan prikaz znanstvenoga rada te bibliografija mogu pronaći upravo u tom *Zborniku* – autor uvodnog teksta je Nikša Stančić, koji je prije bio napisao i tekst povodom profesoričina sedamdesetog rođendana (“Mirjana Gross kao znanstvena radnica”, *Historijski zbornik*, 45/1992., 369.-374.) – potom na stranicama *Radova Zavoda za hrvatsku povijest*, br. 32-33 (1999.-2000.), u kojem je objavljeno nekoliko tekstova s predstavljanja *Zbornika Mirjane Gross*, te napokon u knjižici *Mirjana Gross. Professor emeritus Facultatis philosophicae Universitatis studiorum Zagrabienensis* (priredio Nikša Stančić), FF press, Zagreb, 2004. Povodom smrti profesorice Gross objavljeno je nekoliko novinskih tekstova u kojima su predstavljene i neke manje poznate činjenice iz njezina života (Tvrtko Jakovina, “Odlazak prve dame hrvatske historiografije”, *Jutarnji list*, 25. srpnja 2012.; Karmela Devčić, “Grossovi. Kronika obitelji najveće hrvatske povjesničarke”, *Jutarnji list*, 27. srpnja 2012.; Darko Hudelist, “Moj posljednji susret i razgovor s najvećom hrvatskom povjesničarkom”, *Globus*, br. 1133, 24. kolovoza 2012.), a za pretpostaviti je da će i svaki ozbiljan historiografski časopis komemorirati njezinu smrt.

Moje druženje s profesoricom Mirjanom Gross posljednjih nekoliko godina bilo je nešto intenzivnije, što zbog moga uredničkog rada na objavljivanju nekih knjiga o metodologiji historije ili modelima nacionalne integracije (poput Carrove knjige *Što je povijest*, Jenkinsova *Promišljanja historije* ili pak Blochove *Apologije historije*, odnosno Hrochove knjige *Društveni preduvjeti nacionalnih preporoda u Europi*, za koju je M. Gross napisala predgovor), što zbog suradnje u *Historijskom zborniku* ili moga interesa za povijest historiografije. Usudio bih se reći da me profesorica Gross u tim zadnjim godinama svoga života počastila kolegijalnim prijateljstvom.

U proljeće ove godine, dok sam bio pročelnik Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, priredili smo i svečanu sjednicu Odsjeka za povijest prigodom devedesetoga rođendana profesorice Mirjane Gross. Vidio sam je i mjesec dana prije te svibanjske proslave, posjetio je kod obitelji Topol, kod koje se skrasila i provela posljednju godinu života. Tijekom oba susreta nije postojala nikakva slutnja da su to naša zadnja viđenja – u travnju mi je pokazivala knjige koje čita i govorila o njima, spomenuvši doduše da joj je sada već naporan pisati, a u svibnju je u Vijećnici Filozofskog fakulteta strpljivo i pažljivo odslušala sve govornike te potom i sama održala odličan kratki govor. Podsjetila je prisutne kolegice i kolege, svoje učenice i učenike iz nekoliko generacija hrvatske historiografije, kao i naše sadašnje studente, na tragične događaje iz mladosti, boravak u nacističkom logoru i tešku bolest neposredno nakon Drugoga svjetskog rata, na početke historiografskog rada i teškoće s kojima se nosila, na svoja nastojanja da približi dosege inozemne historiografije na naše prostore, na važnost kritičkog odnosa u historiografskim istraživanjima. Govorila je tečno, u jednom dahu, odmjereno i vrlo uvjerljivo. Šteta što nismo snimili cijelu svečanu sjednicu i profesoričin nadahnuti posljednji javni na-

stup. Ovako nam ostaju samo sjećanja. A u njima će profesorica Mirjana Gross imati trajno mjesto, jednako kao i u povijesti hrvatske historiografije. Ona je bila i ostala najistaknutija hrvatska povjesničarka/povjesničar druge polovice XX. i početka XXI. stoljeća: u pola stoljeća – od početka šezdesetih, kada je postala docent, pa sve do svoje smrti – bitno je utjecala na razvoj hrvatske historijske znanosti. Kao mentorica formirala je desetke povjesničara, od kojih su neki već u mirovini, dok drugi tek stasaju u zrele istraživače, a utjecala je i na mnoge s kojima nije bila povezana mentorskim vezama. Njezin će se utjecaj zasigurno još dugo osjećati.

DAMIR AGIČIĆ